

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ЕКОЛОГІЗАЦІЯ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

УДК 664(477):330.341.1
JEL Classification: O13, Q10

DOI: 10.37332/2309-1533.2023.3.13

Гончаренко О.В.,
д-р екон. наук, професор, професор кафедри економіки,
Багорка Д.А.,
аспірант,
Іванова М.А.,
здобувачка освітнього ступеня «магістр»
факультету менеджменту і маркетингу,
Дніпровський державний аграрно-економічний
університет, Дніпро

СТРАТЕГІЧНІ ІМПЕРАТИВИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО КУРСУ

Honcharenko O.V.,
dr.sc.(econ.), professor, professor at the department of economics,
Bahorka D.A.,
postgraduate student,
Ivanova M.A.,
applicant for the educational degree of a master
of faculty of management and marketing,
Dnipro State Agrarian and Economic University, Dnipro

STRATEGIC IMPERATIVES FOR THE DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL ENTERPRISES IN THE CONTEXT OF IMPLEMENTATION OF THE EUROPEAN GREEN COURSE

Постановка проблеми. Реалізація імперативів Європейського зеленого курсу в контексті євроінтеграційних перспектив України потребує зміни глобальної агропродовольчої спеціалізації національної економіки та її ключових галузей. Подібні трансформації обумовлені не тільки актуалізацією концепту зеленої економіки та екзогенними чинниками, але й сучасними кліматично-екологічними трендами, що безпосередньо має відобразитися на трансформації структури й спеціалізації агропромислового виробництва України.

Кризові зміни в аграрній сфері під впливом пандемії і війни актуалізували проблему світової продовольчої безпеки, уразливості існуючих ланцюгів у сфері постачання продовольства й вузькоспеціалізованого виробництва та експорту аграрної сировинної продукції. Розв'язання зазначених проблем потребує обрання більш широкого контексту до її дослідження і оцінювання не тільки економічних факторів, але й соціальних та екологічних. Так, в нових реаліях певна економіка вже не може успішно функціонувати, якщо виробляє окрему групу товарів і має вузьку спеціалізацію виробництва, адже це ставить національну економіку у значну залежність від мінливих умов

*Науковий керівник: Гончаренко О.В. – д-р екон. наук, професор

глобального середовища при реалізації вироблених товарів на світових ринках й формує загрозу продовольчої безпеки для населення при нестабільних умовах.

Узагальнені структурні оцінки національної економіки дозволяють стверджувати, що в економічній діяльності суб'єктів домінують послуги (створюють до 40 % ВВП), що формально вказує на наявність ознак постіндустріальної економічної системи і подібність відтворювальної структури до розвинутих європейських країн. В той же час, у ключовій експортній галузі національної економіки (агропромислового виробництва) за роки позитивної відтворювальної динаміки не відбулось прогресивних структурних змін, диверсифікації експорту, зниження енергоємності й зростання продуктивності.

Існуючі структурні проблеми, інституціональне середовище та форми управління не забезпечили адаптивність і модернізацію норм та економічні взаємодії суб'єктів господарювання, суспільства й держави. Сформована подвійна, несприятлива до інновацій, інституційна структура економіки продовжує домінувати, що не дозволяє трансформувати цільові орієнтири зеленої економіки на стратегічний рівень і в господарську практику через закріплення опортуністичних схем ведення економічної діяльності, управління ресурсами й розвитком економічної діяльності на всіх рівнях [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Системна спрямованість наукових досліджень та відповідний методологічний базис сприятимуть з'ясуванню траєкторій економічної динаміки з урахуванням глобальних трансформацій, перспектив реалізації ендегенного потенціалу та засад зеленого курсу. В дослідженнях відтворювальної динаміки економічних систем аргументується сутність економічних процесів, їх зв'язки з іншими соціальними й економічними явищами, досліджуються закономірності суспільного відтворення в нових економічних реаліях та специфіка їх реалізації. Постіндустріальні вектори розвитку актуалізували пошук інструментарію забезпечення адаптивності економічних систем до нових викликів та сприяли дослідженням рушійних чинників інноваційної модернізації, факторів забезпечення сталого розвитку, трансформаційних змін економічних систем, що знайшло своє відображення в наукових працях А. Гриценка, В. Гейця, В. Дементьєва, Л. Федулової, А. Чухна [2; 4; 5; 7–8] та інших. Особливості інноваційної відтворювальної динаміки та перспективи структурної модернізації агропромислового виробництва з урахуванням концепту зеленої економіки вивчалися в працях М. Маліка, Л. Молдаван, К. Прокопенка, П. Саблука, Л. Федулової, О. Шпикуляка, О. Шубравської [1; 6; 9–10].

Інструментарій регулювання економічної динаміки й інституціональні інструменти впливу на інноваційний розвиток вивчалися в наукових роботах вітчизняних й закордонних вчених із використанням різноманітних методологічних та методичних прийомів. Новітні напрацювання науковців з проблематики корегування економічної динаміки, застосування інструментів інституціонального впливу для забезпечення процесу керованої модернізації, врахування глобальних трендів й стратегічних пріоритетів, зокрема й зеленого курсу, позначилися методологічним різноманіттям й конкретизацією інструментарію інституціонального регулювання та проєктування трансформаційних змін [2; 3]. Разом з тим, при значному обсязі теоретичних напрацювань й різноманітті методології досліджень, присвячених трансформаційним перетворенням економічних систем та інституціональному впливу на економічну динаміку, залишилися дискусійними низка питань, що стосуються реалізації інструментарію впливу на інноваційну модернізацію, активізації інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств, особливостей адаптації аграрною сферою стратегічних пріоритетів зеленого курсу, що актуалізує важливість й обумовлює перспективність подальшого наукового пошуку в сфері зазначеної проблематики.

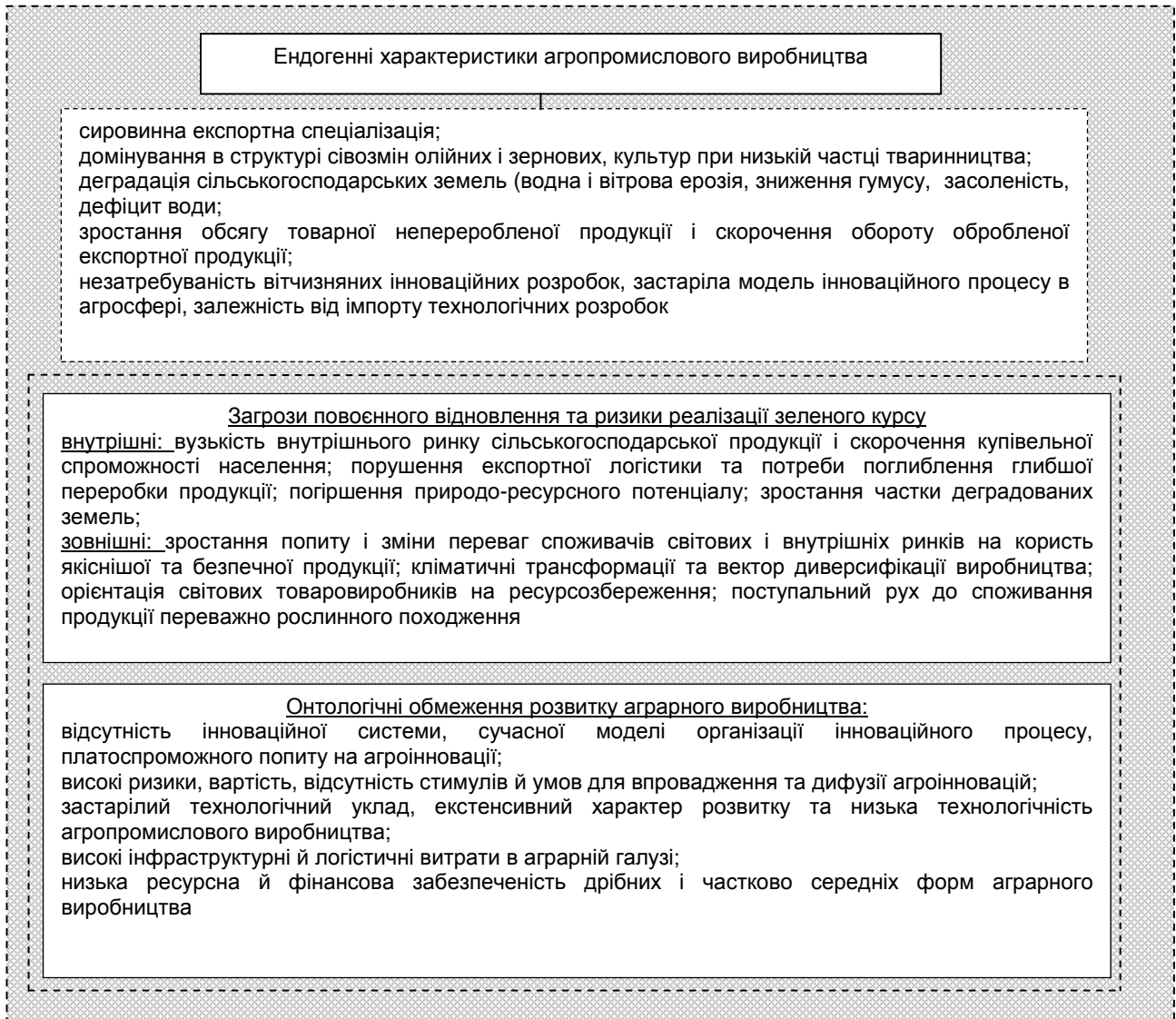
Постановка завдання. Метою статті є узагальнення тенденцій розвитку агропромислового виробництва й обґрунтування стратегічних імперативів реалізації політики європейського зеленого курсу економічними суб'єктами аграрної сфери.

Виклад основного матеріалу дослідження. Довоєнний період розвитку вітчизняних сільськогосподарських підприємств позначився їх орієнтацією на потреби глобального ринку. На даному шляху товаровиробники опинилися під впливом як позитивних трендів глобального ринку (цифровізації, підвищення продуктивності, поширення сучасних технологій, включення до світових ланцюгів вартості), так і негативних процесів (кліматичних змін, вільного обігу (продажу) сільськогосподарських земель).

Наближення до засад зеленої економіки в національній економіці не відбулося протягом всього періоду незалежності, адже екологічно збалансованому господарюванню ніколи не надавався статус пріоритетного завдання аграрного розвитку, навіть, якщо такі завдання включалися до стратегічних документів. Відсутність уваги на практичному рівні до кліматичних змін в аграрному виробництві України проявилася в неминучому погіршенні природо-ресурсного потенціалу у вигляді деградації земельних угідь через водну, вітрову ерозію, зниження питомої ваги гумусу, засолення земельних ділянок, зростання дефіциту водного ресурсу.

Аграрна продукція в структурі національного експорту забезпечує майже третину його обсягу, а в складі експорту сільськогосподарської продукції понад 80 % обсягу формували кукурудза, пшениця,

ячмінь, олія. З огляду на структуру сівозмін і структуру товарної продукції, що спрямовується на глобальний ринок, експортну агропродовольчу спеціалізацію сільського господарства можемо вважати сировинною (рис. 1) та вузькоасортиментною [1, с. 53-55]. Зазначене продовжило негативну тенденцію щодо низькоефективної товарної структури аграрної продукції, що виявило себе у переважанні обсягу продажу на світові ринки непереробленої продукції при зниженні питомої ваги частки обробленої.

Рис. 1. Структурно-організаційна характеристика агропромислового виробництва
Джерело: розробка авторів

Відтак, за часи сприятливої цінової кон'юнктури товаровиробникам аграрної сфери не вдалось змінити тренд розвитку, а прагнення до розширення експортного потенціалу виявилось у його сировинній спрямованості, а сама агропродовольча спеціалізація стала вузькоасортиментною й сировинною. Подібна спрямованість й структура агропромислового виробництва протирічать глобальним процесам та інтернаціоналізації, що обумовлює необхідність в повоєнному відновленні здійснити структурну трансформацію сільськогосподарського виробництва на інноваційних засадах.

Повоєнне відновлення аграрної сфери та її подальший розвиток вочевидь не можуть базуватися на застарілій структурі й сировинній спрямованості експорту. Даному процесу не сприятимуть: звуження внутрішнього продовольчого ринку й зниження купівельної спроможності населення при його скороченні; зруйнована експортна логістика й необхідність у поглибленій внутрішній переробці продукції; зміни клімату, дефіцит водних ресурсів у окремих регіонах; зростання частки деградованих земель, що робить неможливим вирощування вибагливих до вологи культур. Зовнішніми факторами, що роблять неможливим консервування застарілої структури аграрного виробництва, є: зростання попиту та зміни у перевагах споживачів світового і внутрішнього ринків на користь більш якісної й екологічно безпечної аграрної продукції; глобальні кліматичні зміни та

орієнтація сільськогосподарських товаровиробників на диверсифікацію виробничого процесу, орієнтація аграрної політики світових лідерів на ресурсозберігаючі технології й технологічну модернізацію; прогнозована експертним середовищем зміна переваг споживачів на користь продукції рослинницького походження, що мінімізує потребу в такій експортній кормовій складовій, як кукурудза.

Відтак, на користь модернізаційних змін стратегії й практики розвитку агропромислового виробництва та сільськогосподарських підприємств вказує ряд екзогенних й ендогенних факторів, а наявний стан аграрної галузі, що проходить «точку біфуркації», надає певну надію у повоєнному подальшому розвитку відновити й розвивати галузь у якісно іншому стані.

Для реалізації модернізаційних змін й стратегічних орієнтирів зеленого курсу важливо обґрунтувати інструменти керованої модернізації аграрного виробництва. На шляху до обґрунтування й реалізації інституціонального інструментарію треба враховувати тенденції розвитку світового сільського господарства в умовах постіндустріальних змін:

– сучасне сільське господарство в світлі постіндустріальних змін та домінування трендів зеленої економіки поступово трансформується у формат глобального мережевого сільськогосподарського кластеру;

– інвестиції концентруються навколо впровадження технологій, властивих Індустрії 4.0 (біотехнології, технології й техніка переробки й логістики, креативне продовольство, платформи мережевої комерції, робототехніка, біоматеріали);

– підвищення попиту на висококваліфіковані кадри й вимог до системи вищої аграрної освіти при їх підготовці в умовах зростання технологічності агропромислового виробництва.

Реалізація засад зеленого курсу неможлива без залучення інноваційних розробок вітчизняного й закордонного виробництва. В той же час, перспективи інноваційного розвитку аграрної сфери обмежені еволюційними й онтологічними особливостями:

– значною вартістю, тривалістю й різноспрямованістю фундаментальних аграрних досліджень, що пов'язане зі специфічними технологічними особливостями аграрного виробництва і специфікою інноваційного процесу в аграрній галузі;

– трудомісткістю реалізації інноваційних продуктів і технологій, зокрема в домінуючій за обсягом галузі рослинництва, де поширення та впровадження інноваційних сортів, технологій обробітку необхідно здійснювати для різних умов обробітку, збирання, сівби, обробки;

– взаємовпливом й взаємозалежністю технологічних та природних процесів та чинників в аграрній сфері й значною вартістю логістичних витрат при введенні в практику агроінновацій, що знижує інвестиційну привабливість аграрної галузі;

– низьким попитом на фундаментальні і дослідно-конструкторські роботи й розробки сільськогосподарських підприємств та надзвичайно низьким обсягом витрат на фундаментальну і прикладну аграрну науку;

– невисокою часткою сільськогосподарських підприємств, які готові до досліджень і розробок та несуть більшою кількістю товаровиробників, готових до впровадження агроінновацій;

– фактичною незатребуваністю малими аграрними підприємствами та фермерством наукових розробок, досліджень, нововведень в умовах дефіциту фінансових ресурсів і переважання екстенсивного характеру господарювання;

– відсутністю інституціонального інноваційного середовища для продукування та дифузії вітчизняних інновацій, що формує попит товаровиробника на закордонні розробки і продукцію та не стимулює до розвитку машинобудування й аграрної науки.

Європейський зелений курс обумовлює потребу в адаптації тенденцій глобальної агропродовольчої спеціалізації за такими складовими, як: диверсифікація сільськогосподарської продукції в контексті сталості й стійкості національних агропродовольчих систем, відмова від монокультур; зростання частки продукції з доданою вартістю як для внутрішнього ринку, так і для експортного спрямування; інтеграція у виробничі процеси з поглибленою переробкою, залучення до замкнутих виробничих процесів і циклів; збільшення обсягів виробництва біопалива, що сприятиме частковому вирішенню енергетичної проблеми та декарбонізації.

Висновки з проведеного дослідження. Ендогенні чинники розвитку агропромислового виробництва виявили себе в сировинній експортній спрямованості, неефективній структурі й асортиментному складі торгівлі та переважанні обсягів вирощування й продажу непереробленої продукції. Негативним проявом структурної композиції агропромислового виробництва та відтворювальної динаміки в національній економіці стала фактична відсутність інноваційного розвитку. Низька інноваційна активність сільськогосподарських підприємств поглиблювалася фактичною відсутністю платоспроможного попиту на агроінновації при високій вартості їх розробки та відсутності передумов до впровадження; переважно екстенсивним характером виробничого процесу при його базуванні на фундаменті третього й четвертого технологічних укладів; низьким технологічним рівнем аграрного виробництва при високих логістичних витратах в галузі; низькою фінансовою спроможністю дрібних й частково середніх форм агровиробництва.

Глобальні тренди та онтологічні особливості розвитку аграрного виробництва знайшли прояв у кліматичних змінах, виснаженні природо-ресурсного потенціалу; розширенні впливу корпоративного бізнесу й концентрації власності та контролю в галузі; посиленні вимог до біобезпеки та екологічного стану продукції; зміні споживчих переваг до продуктів харчування на користь рослинницького білкового продукту; волатильності цін продовольчих ринків і ринків ресурсів аграрної сфери; міграції працівників і сільського населення.

Для збалансування та повоєнного відновлення агропромислового виробництва необхідно запровадити стимули для структурної модернізації, розвитку малих форм сільського господарювання, інтеграційних та кооперативних практик і процесів, використання існуючих конкурентних переваг (забезпеченість базовими видами продовольства й сировиною, зростання виробництва протягом тривалого періоду, розширення частки аграрної продукції з більшою часткою доданої вартості).

Залучення сільськогосподарських підприємств до реалізації засад зеленого курсу сприятиме: зменшенню екологічних й кліматичних негативних проявів та руйнівних наслідків війни; сталості національної продовольчої системи і агропромислового виробництва, стандартизації й уніфікації показників сталості агропродовольчої продукції, з урахуванням харчових, кліматичних, екологічних та соціальних критеріїв; імплементації вимог зеленого курсу у вітчизняну аграрну політику і практику; реалізації структурних змін агропромислового виробництва, зокрема й зменшення частки сільськогосподарської засвоєності й розораності земель шляхом їх вилучення з процесу інтенсивного обробітку з подальшим залуженням або залісненням, відновлення ділянок лісових насаджень захисного призначення; запровадженню нових підходів до фінансування державних програм і підтримки аграріїв з позицій дотримання визначених екологічних вимог; введенню єдиних вимог щодо сертифікування аграрної продукції для її продажу на європейському ринку.

Література

1. Виклики та наслідки агропродовольчої спеціалізації України у світовій економіці : колективна монографія / за ред. д-ра екон. наук Шубравської О. В. ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Електрон. дані. Київ, 2023. 254 с. URL: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2023/03/Vyklyky-ta-naslidky-ahroprodovol'choi-spetsializatsii-Ukrainy> (дата звернення: 04.08.2023).
2. Відтворювальна динаміка економічних систем: інститути та діяльність : монографія / за ред. чл.-кор. Гриценка А. А. ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Електрон. дані. Київ, 2018. 524 с. URL: <http://ief.org.ua/docs/mg/297.pdf> (дата звернення: 04.08.2023).
3. Гончаренко О. В., Бокоч О. В., Ненахова М. І., Владіміров І. А. Інноваційні тренди розвитку суб'єктів агропромислового виробництва. *Економіка харчової промисловості*. 2023. Т. 15. Вип. 2. С. 55-61.
4. Дементьєв В. В., Вишневіський В. П. Чому Україна не інноваційна держава: інституційний аналіз. *Економічна теорія*. 2011. № 3. С. 5-20.
5. Інноваційна Україна 2020 : національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця та ін. Київ : НАН України, 2015. 336 с.
6. Саблук П. Т. Шпикуляк О. Г., Курило Л. І. Інноваційна діяльність в аграрній сфері: інституціональний аспект : монографія. Київ : ННЦ ІАЕ, 2010. 706 с.
7. Федулова Л. І. Інноваційний розвиток економіки України: проблеми та перспективи. *Економічний вісник університету*. 2020. № 44. С. 42-49.
8. Чухно А. А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України. Київ : ЛОГОС, 2003. 617 с.
9. Шубравська О. В., Прокопенко К. О. Забезпечення продовольчої безпеки України: повоєнний контекст. *Економіка України*. 2022. № 7. С. 21-42.
10. Шубравська О. В., Прокопенко К. О. Перспективи модернізації аграрного сектору України. *Економіка України*. 2013. № 8(261). С. 64-76.

References

1. Shubravska, O.V. (Ed.) (2023), *Vyklyky ta naslidky ahroprodovol'choi spetsializatsii Ukrainy u svitovii ekonomitsi* [Challenges and consequences of agri-food specialization of Ukraine in the world economy], collective monograph, NAN Ukraine, DU "Instytut ekonomiky ta prohnozuvannia NAN Ukrainy", Kyiv, Ukraine, 254 p., available at: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2023/03/Vyklyky-ta-naslidky-ahroprodovol'choi-spetsializatsii-Ukrainy> (access date August 04, 2023).
2. Hrytsenko, A.A. (Ed.) (2018), *Vidtvoriuvalna dynamika ekonomichnykh system: instytuty ta diialnist* [Reproductive dynamics of economic systems: institutions and activity], monograph, NAN Ukraine, DU "Instytut ekonomiky ta prohnozuvannia NAN Ukrainy", Kyiv, Ukraine, 524 p., available at: <http://ief.org.ua/docs/mg/297.pdf> (access date August 04, 2023).

3. Honcharenko, O.V., Bokoch, O.V., Nenakhova, M.I. and Vladimirov, I.A. (2023), "Innovative trends in the development of agricultural production subjects", *Ekonomika kharchovoi promyslovosti*, Vol 15, Iss. 2, pp. 55-61.
4. Dementiev, V.V. and Vyshnevskiy, V.P. (2011), "Why Ukraine is not an innovation state: an institutional analysis", *Ekonomichna teoriia*, no. 3, pp. 5-20.
5. Heiets, V.M. et al. (Eds.) (2015), *Innovatsiina Ukraina 2020 : natsionalna dopovid* [Innovative Ukraine 2020: national report], NAN Ukrainy, Kyiv, Ukraine, 336 p.
6. Sabluk, P.T., Shpykuliak, O.H. and Kurylo, L.I. (2010), *Innovatsiina diialnist v ahrarnii sferi: instytutsionalnyi aspekt* [Innovative activity in the agrarian sphere: institutional aspect], monograph, NNTs IAE, Kyiv, Ukraine, 706 p.
7. Fedulova, L.I. (2020), "Innovative development of the economy of Ukraine: problems and prospects", *Ekonomichnyi visnyk universytetu*, no. 44, pp. 42-49.
8. Chukhno, A.A. (2003), *Postindustrialna ekonomika: teoriia, praktyka ta yikh znachennia dlia Ukrainy* [Post-industrial economy: theory, practice and their significance for Ukraine], LOHOS, Kyiv, Ukraine, 617 p.
9. Shubravska, O.V. and Prokopenko, K.O. (2022), "Ensuring food security of Ukraine: post-war context", *Ekonomika Ukrainy*, no. 7, pp. 21-42.
10. Shubravska, O.V. and Prokopenko, K.O. (2013), "Prospects for the modernization of the agricultural sector of Ukraine", *Ekonomika Ukrainy*, no. 8(261), pp. 64-76.